

BLOEM EN BLAD

R.S.P. Beekes

1. In de etymologische woordenboeken van het Nederlands wordt steeds vermeld dat *bloem* en *blad* verwant zijn. Deze verbinding is echter in het licht van onze huidige kennis van zaken niet langer houdbaar. De vormen zijn algemeen Germaans, maar de vraag of deze twee Nederlandse woorden verwant zijn moet op het niveau van het Indo-europees beantwoord worden. We zullen het probleem hier kort bespreken, ook omdat het typisch is voor de problemen die het Indo-europese woordenboek van Pokorny oplevert. Ik geef daarom eerst het betreffende lemma van Pokorny (p. 122 s.v. 4. *bhel-*), waar we alle materiaal overzichtelijk bijeen vinden.

4. *bhel-* und *bhlē-*, *bhlō-*, *bhlō-*, 'Blatt, Blüte, blühen; üppig sprießen', wohl aus *bhel-* 'schwellen' im Sinne von 'pflanzlicher Üppigkeit' und 'Schwellung = Knospe'.

Gr. φύλλον 'Blatt' (**bh^hliom*), lat. *folium* ds.; mir. *bileóc* 'Blättchen' (aus **bile* < **bheliō-*); hierzu wohl air. *bile* n. 'Baum';

bhlē-, meist *bhlō-* in: lat. *flōs*, *-ris* m. 'Blume'; *flōreō*, *-ēre* 'blühen'; osk. *Fluusaí* 'Flōrae', *Fluusasiás* 'Flōrálibus', sabin. *Flusare* 'Flōráli'.

Mir. *blāth* m. 'Blüte, Blume', cymr. *blawd*, acorn. *blodon* 'Blüte' (**bhlō-t-*), mbret. (mit *-men*-Suffix) *bleuzven*, nbret. *bleuñ(v)enn* ds., mit *s*-Ableitung mhd. *bluost* 'Blüte', nhd. *Blust*, ags. *blōstma*, *blōsma*, *blōstm* 'Blume', an. *blōmstr* ds., ndl. *blōsen* 'blühen' (= mnd. *blōsen* 'erröten', s.u. *bhles-* 'glänzen');

got. *blōma* m., ahd. *bluomo* m. 'Blume', aisl. *blomi* m. ds., *blōm* Kollektiv 'Blume';

ahd. *bluojen*, *bluowen*, as. *blōjan*, ags. *blōwan* 'blühen'; ahd. *bluot* f. 'das Blühen, Blüte' = ags. *blēd* f. 'Sproß, Zweig, Blume, Frucht'; aber got. *blōþ* n., aisl. *blōð*, as. ags. *blōd*, ahd. *bluot* 'Blut' wohl zu **bhelē-* 'sprudeln'.

Mit *ē*: ags. *blēd* m. 'Hauch', n. 'Blase', f. 'Blüte', ahd. *blāt* 'Blüte' (vgl. auch ags. *blēd*, ahd. *blāt* 'Leben, Hauch' und *bhel-* 'aufblasen');

mit α ; ahd. *blat*, as. *blad*, ags. *blæd*, aisl. *blað* n. 'Blatt'; toch. A *pält* ds.

WP. II 176 f., WH. I 518 f., Schwyzer Gr. Gr. I 351.

2. Als we de vorm *bhel-* even buiten beschouwing laten, zien we dat Pokorny een wortel *bhlē-/bhlō-* aanneemt met een nultrap *bhlə-*, waarop *blad* zou berusten. De laryngaaltheorie leert echter dat dit onmogelijk is.

De laryngaaltheorie houdt in dat het Proto-Indo-europees drie zogenaamde laryngalen kende (hier genoteerd h_1 , h_2 , h_3), die consonanten waren. Deze drie klanken komen in de plaats van de zogenaamde 'shwa', α . Wat voor klanken het precies waren, is omstreden. Ik neem aan dat het een glottal stop (h_1), een faryngaal (h_2) en een gelabialiseerde faryngaal (h_3) waren; Beekes 1989a. H_2 en h_3 'kleurden' een aangrenzende PIE (= Proto-Indo-europese) $*e$ respectievelijk tot a en o . De opeenvolging vocaal + laryngaal voor consonant resulteerde in de meeste talen in een lange vocaal: $eh_1 > \bar{e}$, $eh_2 > \bar{a}$, $eh_3 > \bar{o}$; $oH > \bar{o}$ ($H = h_1, h_2, \text{ of } h_3$).

Door de laryngaaltheorie werd ook duidelijk dat elke PIE wortel met een consonant begon en eindigde. In ons geval betekent dit dat *bhlē-* uit $*bhleh_1-$ ontstaan is. *bhlō-* kan ontstaan zijn uit $*bhloh_1-$, de o -trap van deze wortel. De nultrap moet $*bhlh_1-$ geweest zijn. Deze vorm gaf in het Germaans $*bul-$. Van $*bhlh_1-$ to- verwachten we dus PGM. $*bulp/\delta a-$ en daaruit is *blad* etc. niet te begrijpen.

Overigens is dit probleem geenszins door de laryngaaltheorie "veroorzaakt". In de oude notaties schreef men soms $l\bar{o}$ en soms $\bar{l}$ voor wat de laryngaaltheorie als lH noteert. Hiervan zou $\bar{l}$ tot PGM. *ul* geworden zijn (got. *fulls* < $*p\bar{l}no-$) en $l\bar{o}$ tot PGM. *la*. Het probleem van *blad* werd opgelost door $*bhl\bar{a}to-$ te noteren (zoals Pokorny dus ook doet); de notatie $*bh\bar{l}to-$ zou het probleem hebben laten zien. Wanneer $\bar{l}$ optrad en wanneer $l\bar{o}$ werd echter niet verantwoord: men koos wat men nodig had. We weten nu dat de nulvorm van $*bhleh_1-$, dus $*bhlh_1-$, in het Germaans $*bul-$ gegeven zou hebben. (P. Schrijver verzamelde de gevallen met uR en met Ra dat op $R\bar{o}$ terug zou gaan; $R = r, l, m, n$; ongepubliceerde voordracht Leiden.)

3. De naaste verwant van *blad* lijkt Tochaars A *pält*, B *pilta*: het is de enige andere vorm met dentaal die 'blad' betekent. De tweede vorm wordt meestal niet genoemd, maar is essentieel voor de interpretatie van de vormen. De *i* wijst op invloed van een (oorspronkelijk) palatale *p* op de *ä*; en de palataliteit van de *p* moet veroorzaakt zijn door een volgende *e*. De Tochaarse vormen gaan dus terug op **bhelT-* ($T = t, d$ of dh). Ook hier geeft een reconstructie met een laryngaal, dus **bhelHT-*, een probleem, want *H* gaf in het Tochaars *ā*. Men heeft (mede op grond van andere gevallen) aangenomen dat *h*₁, in tegenstelling tot *h*₂ en *h*₃, in het Tochaars spoorloos wegviel, doch dit voorstel kan m.i. nog niet als zeker worden beschouwd (Beckes 1989b, p. 87). In elk geval is er op grond van het Tochaars geen reden een laryngaal aan te nemen. Het Germaanse woord voor 'blad' leert dus dat het woord geen laryngaal bevatte. (Beneden komen we op het Tochaarse woord terug).¹

4. Daar het Germaanse woord voor 'blad' geen laryngaal bevatte en het Tochaarse er in elk geval geen vereist, kan het woord niet met de wortel voor 'bloeien' (**bhleH-*) verbonden worden. Dat is ook semantisch niet waarschijnlijk. Het is niet geheel uit te sluiten dat een woord voor 'blad' van een wortel voor 'bloeien' is afgeleid, b.v. via 'bladknop', maar voor de hand liggend is dat geenszins.

5. Het Germaanse woord kan alleen op **bhlot-* of **bhlodho-* worden herleid. Het Tochaarse woord moet op **bhelT-* teruggaan. Deze vormen zouden kunnen wijzen op een *t*-stam (*d-* en *dh-* stammen waren veel zeldzamer) afgeleid van een wortel **bhel-*, die er als volgt uitgezien kan hebben:

nom. sg. **bhél-öt(-s)* vgl. bv. **nep-öt* (Lat. *nepōs*)

acc. sg. **bhl-ét-m*

gen. sg. **bhl-t-ós*

---

¹ Ook Hilmarsson 1989, 118v constateert dat de relatie van de Tochaarse woorden tot de Germaanse geheel onduidelijk is, mede op grond van het feit dat B plur. *piltāsa*, dual. *piltās* op een *s*-stam wijzen.

De Germaanse vorm zou dan de stam van de accusativus (na vervanging van *-et-* door *-ot-* onder invloed van het *o*-vocalisme van de nominativus, een gewoon verschijnsel) bevatten, de Tochaarse vorm zou op generalisering van **bhel-* en *-t-* berusten. (Overigens kan de Tochaarse vorm ook op de door mij gepostuleerde oudere nominativus **bhel-t* teruggaan; Beekes 1985 passim, zie 7-15, 150 en 63v.)

Het bestaan van een oude *t*-stam wordt echter twijfelachtig door de hierna te noemen vormen zonder *-t-*.

6. Het ligt voor de hand *blad* in eerste instantie te vergelijken met de andere woorden die 'blad' betekenen, Lat. *folium* etc. De Latijnse vorm zal op **bhol-io* of **bhl-io-* teruggaan, de Griekse waarschijnlijk op **bhol-io-* (met *o* > *u* in labiale omgeving, cf. Cogwill 1965, 156). Iers *bileóc* 'blad' is in zoverre onduidelijk dat het afgeleid lijkt van *bile* dat 'boom' (en speciaal een grote boom) betekent. (**bile* zou op **bhel-io-* kunnen berusten).

Een laryngaal zou in deze vormen waarschijnlijk wel aangenomen kunnen worden (**bhelH-io-* etc.) omdat de laryngalen (na consonant) voor *i* spoorloos verdwenen lijken te zijn. Er is echter geen enkele positieve aanwijzing voor een laryngaal in deze vormen. Het wordt dan waarschijnlijk dat *folium* en *blad* dezelfde wortel, **bhel-*, bevatten.

Een PIE woord laat zich nauwelijks reconstrueren. Men zou aan een wortelnomen kunnen denken:

nom. sg.	<i>*bhōl</i>
acc. sg.	<i>*bhél-m</i>
gen. sg.	<i>*bhl-ós</i>

De *t*-vormen zouden latere afleidingen hiervan kunnen zijn. In dat geval zou de overeenkomst tussen het Germaans en het Tochaars niet oud zijn.

7. Voor de woorden die 'bloeien, bloem' etc. betekenen postuleert Pokorny een wortel **bhlē-/bhlō-*. Opvallend is nu dat vrijwel alle vormen *-ō-* hebben, en niet *-ē-*. Primair is natuurlijk het werkwoord 'bloeien', b.v. OS *blōjan*. Nu had een verbale wortel echter meestal *e*-vocalisme. Dat betekent dat **bhlō-* waarschijnlijk niet op **bhloh₁-* berust, de *o*-trap van **bhleh₁-*, maar op

**bhle*₃- (de *e* wordt dan door de *h*₃ tot *o* gekleurd).²

Toch. *pält* etc. kan in geen geval teruggaan op **bhel*₃*t-*, met *h*₃, daar het zeker is dat dit *-ā-* zou hebben gegeven. Dat wil dus zeggen dat een juiste analyse van de wortel voor 'bloeien' bewijst dat ook het Tochaarse woord voor 'blad' geen laryngaal gehad kan hebben.

8. Als het juist is dat de wortel voor 'bloeien' als **bhle*₃- gereconstrueerd moet worden, kan **bhlē-*, d.w.z. **bhle*₁-, daarmee niet verenigd worden. Nu komt daarbij dat, terwijl de vormen met *-o-* talrijk zijn en alle 'bloeien' etc. betekenen, de vormen met **bhlē-* niet alleen gering in aantal zijn, maar ook deels een geheel andere betekenis hebben, n.l. 'Hauch, Blase'. Deze woorden horen natuurlijk bij de wortel (Pokorny 120) 3. *bhel-*, *bhlē-* 'aufblasen' enz. (Daar, op p. 121, vinden we ook ohd. *blat* 'blad' weer vermeld, dat daar natuurlijk niet thuishoort; 'blad' heeft niets met 'blaas, blazen' te maken, en wat de vorm betreft krijgen we dezelfde problemen als bij de verbinding van 'blad' met het vermeende **bhlē-/bhlō-* 'bloeien': de laryngaal van de wortel verbiedt de verbinding.)

9. De door Pokorny genoemde vormen die op **bhlē-* zouden teruggaan en 'bloem' of iets dergelijks betekenen, moeten dus anders verklaard worden. Het lijkt onwaarschijnlijk dat zij de tot nu toe verkregen conclusies zouden aantasten.

Het gaat dus om oe. *blæd* f. 'Blüte' en ohd. *blāt* id. Holthausen (s.v. *blæd* 3.) noemt nog mnl. *blaad*.

Een ohd. vorm (*blāt van deze betekenis wordt niet gegeven door Karg-Gasterstädt-Frings. Wel wordt onder *Blat* 'blad' een betekenis 3. gegeven, waaronder 'halm, stengel, bes' vallen. Kennelijk is bedoeld al het 'zachte'

---

² Er zijn wel verbale wortels met *o*-vocalisme, b.v. got. *malan*, doch dit is een zeer kleine groep waarvan de verklaring onzeker is. Het is dus veel minder waarschijnlijk dat *bhlō-* op **bhloh*₁- teruggaat. - Kortlandt suggereert dat de wortel van 'bloeien' **bhloh*₁- was, met de stam van het perfectum en de betekenis 'gezwollen zijn'. Deze mogelijkheid is niet uit te sluiten, maar lijkt toch minder waarschijnlijk daar de vormen afgeleid van de wortel 3. *bhel-*, *bhlē-* (Pokorny 120) voornamelijk dingen als 'bal, blaas, bladder, zak; dik, sterk' betekenen en nooit iets dat in de richting van 'bloem' gaat.

aan een boom, struik of plant.

Wat het Nederlandse woordt betreft vermeldt het WNT een *blad* (2) n. (ook *blaad* m.) 'genot, vruchtgebruik'. Hiervan komt het werkwoordt *bladen* 'vruchten plukken'. Overwogen wordt of het om hetzelfde woord gaat als *blad* (1) 'blad'. Gezien sommige gebruikswijzen en de situatie in het oudhoogduits lijkt mij dat zeker te overwegen.

Voor oe. *blæd* geeft het supplement op Toller-Bosworth de oplossing: "*blæd* (properly *blēd*)". Het gaat dus om de ook door Pokorny eerder genoemde vorm *blēd* < **bhlō-ti-*.

Het blijkt dus dat de vormen die 'bloem' etc. betekenen en op *ē* zouden wijzen, niet bestaan of niet voldoende betrouwbaar zijn.

10. We komen zo tot de volgende conclusies voor de door Pokorny genoemde woorden. Er zijn drie wortels:

1. **bhleh₃-* 'bloeien', met verschillende afleidingen, goed vertegenwoordigd in het Germaans, het Keltisch en het Latijn.³
2. **bhel-* 'blad' in a) Lat. *folium* (**bh(o)l-io-*), Gr. φύλλον (**bhol-io-*); twijfelachtig Ml. *bileóc* (van **bile* < **bhel-io-*); b) OS *blad* etc. (**bhlot-*) en Toch. A *pält*, B *pilta* (**bhelt-*).
3. **bhleh₁-* 'blazen'.

---

³ Pokorny verbindt nl. (lees mnl.) *blōsen* 'bloeien' met zijn wortel voor 'bloeien', maar voegt daar aan toe dat het gelijk is aan "mnd. *blōsen* 'errōten', s.u. *bhles-* 'glänzen'." Dit is verward en onjuist. Ook Ernout-Meillet s.v. *flōs* verbinden mnl. *blōsen* ('fleurir') met de wortel voor 'bloeien'. De betekenis 'bloeien' is echter duidelijk secundair ten opzichte van 'blozen, rood worden'. Het woord is verwant met oe. *blysian*, *blyscan* en gaat terug op Gm. **blus-*. De verbinding met *bles* 'witte(!) vlek' is, zoals De Vries (1962) opmerkt, semantisch onwaarschijnlijk. Ook formeel is de vergelijking moeilijk (de vroegere notatie **bhl_s-* beantwoordt voor het PIE niet meer aan enige realiteit). De ablaute *bles-/blas-/blus-* veronderstelt dat het laatste uit **bh_ls-* ontstond. De normale ontwikkeling zou natuurlijk **buls-* geweest zijn. De zeldzame vormen met *lu*, *ru* etc. uit vocalische sonant moeten waarschijnlijk alle door analogie verklaard worden (Bammesberger 1983, 111ff.) We komen dus niet verder dan een wortel **bh_ls-*. Voor eventuele verwantschap met *bluisteren* < **bh_leus-* zie De Vries. Diens verwijzing naar de wortel van *blauw* is semantisch onwaarschijnlijk, terwijl de vorm van *blauw* zelf problematisch is.

Men kan zich natuurlijk afvragen of de wortels 1 en 2 te verenigen zijn. Dat zou betekenen dat **bhleh₃*- een verlenging of afleiding is van **bhel-*. Men kan daarvoor dan een grondbetekenis 'zwellen' aannemen (vgl. Pokorny 120, 3. *bhel-*). Hoewel dit niet ondenkbaar is, is het verre van evident dat 'bloeien' en 'blad' op een notie 'zwellen' berusten. Op het moment is dit dus een niet zinvolle veronderstelling.

Bibliografie

- Beekes, R.S.P. 1985
The Origins of the Indo-European Nominal Inflection, Innsbruck.
- Beekes, R.S.P. 1989a
'The nature of the PIE laryngeals'. In: *The New Sound of Indo-European*, ed. Th. Vennemann (Trends in Linguistics, Stud. and Monogr. 41) Berlijn-New York, De Gruyter, 23-33.
- Beekes, R.S.P. 1989b
'Laryngeal Developments'. In: *Die Laryngaltheorie*, ed. A. Bammesberger, Heidelberg, Winter, 59-105.
- Bammesberger, A. 1983
'The weak forms in the Germanic R-stam paradigm'. In: *Journ. Indo-Eur. Stud.* 11, 105-116.
- Cowgill, W. 1965
'Evidence in Greek'. In: *Evidence for Laryngeals*, ed. W. Winter, The Hague, Mouton.
- Ernout, A. - Meillet, A. 1967
Dictionnaire étymologique de la langue latine, Parijs, Klincksieck.
- Hilmarsson, J. 1989
The Dual Forms of Nouns and Pronouns in Tocharian, Reykjavík. (Toch. and IE Studies, Suppl. Series 1).
- Holthausen, F. 1963
Altenglisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, Winter.
- Karg-Gasterstädt, E. - Frings, Th. 1952ff.
Althochdeutsches Wörterbuch, Berlijn.
- Pokorny, J. 1959
Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern, Francke.
- Vries, J. de 1962
Altnordisches etymologisches Wörterbuch, Leiden, Brill.
- Vries, J. de - Tollenaere, F. de 1983
Etymologisch woordenboek, Utrecht, Spectrum.